

Mangfoldige offentligheter

Tidsskrifter, ytringsfrihet og produktiv sensur i Danmark–Norge 1720–1814

På 1700-tallet vokste det frem en trykt offentlighet i Danmark–Norge, hvis mangfold er blitt borte i ettertidens jakt på entydige og homogene opphav, til nasjonalstaten for eksempel. Denne offentlighetens mangfold har en særegen historisitet av flere årsaker. Den var internasjonal på en måte som hørte 1700-tallet til, både i sitt utspring og uttrykk. Viktige inspirasjonskilder var blant annet de engelske *Spectator*-tidsskriftene. Samtidig overskred denne trykte offentligheten en rekke historisk betingede begrensninger som hørte tidens enevelde til, som sensur, privilegieordninger og begrenset tilgang til trykkerier. Til tross for begrensningene, og kanskje også på grunn av dem, vokste det også i det eneveldige Danmark–Norge fram en tidsskriftkultur, og mellom 1720 og 1814 ble det utgitt nærmere 200 ulike tidsskrifter – under skiftende juridiske, politiske, teknologiske, økonomiske og estetiske rammevilkår. Disse skriftene utgjør unike kilder til en tid som på tross av eneveldets kontroll, produserte en slående pluralistisk offentlighet. Tidsskriftene hadde et bredt tilfang av stemmer, og gjorde bruk av et utall av genre. Vi vil utforske dette genremangfoldets historiske, politiske og litterære karakter. Dette tror vi vil gi et nytt blikk på det brokete opphavet til den senere historien om Norge, en historie som er blitt skrevet med langt større vekt på homogenitet. Trykkefrihet og publisistisk virksomhet etter 1814 har fått mye oppmerksomhet i norsk forskning, – men hva med den erfaringsbakgrunnen som lå forut for denne? 1700-tallstidsskriftene ser ut til å ville fortelle om et pluralistisk og internasjonalt kulturelt klima. Ved å undersøke de estetiske og politiske praksisene i tidens trykte offentlighet vil humanioras metoder også belyse samfunnsmessige problemstillinger. Her vil paradokset enevelde – pluralistisk offentlighet være utgangspunkt for vår tilnærming til 1700-tallets politiske historie. Et blikk på 1700-tallets uryddige offentligheter vil sette spørsmålsteget ved historien om 1814 som ytringsfrihetens år 0. Grunnlovsforslagene, adressene og debattene er nemlig preget av en slående konsensus på dette området – alle priser trykkefriheten. Denne enigheten rommet en erfaringsbakgrunn vi ønsker å undersøke.

Tese og problemstilling

Prosjektet tar sikte på en integrert, tverrfaglig undersøkelse som løfter frem vilkårene for og innholdet i den dansk-norske tidsskriftkulturen på 1700-tallet. Tidsskriftkulturen er valgt fordi den rommer et utall andre trykte og skrevne uttrykksformer, og var det mediet som i størst grad tok opp i seg det genremangfoldet som utfoldet seg andre steder i tidens offentligheter. Målet er å avdekke den dynamiske utvekslingen mellom rett, politikk, økonomi, teknologi og estetiske praksiser i perioden, og vise hvordan tidsskriftenes ulike kommunikative strategier – som virker både gjenkjennelige og fremmedartede på oss – bidro til former for offentlig resonnement som nå er glemte nettopp pga sin spesifikke historiske og dermed fremmedartede karakter. Prosjektets sentrale antagelse er at tidsskriftenes varierte innhold og direkte henvendelser til leserne bidro til en offentlig og kulturell oppvurdering også av nære, hverdagslige og trivielle temaer, og ga dem politisk karakter. Dette i tillegg til det etablert høyverdige, både for samtidens og ettertidens smaksdommere. Tidsskriftene skal settes inn i en internasjonal komparativ kontekst. Trykkefrihetsdiskusjonen som reiste seg i dansk-norske tidsskrifter var for eksempel knyttet til en bredere europeisk debatt. Tekster, forfattere, utgivere og tidsskriftsgenre krysset grenser og tilhørte en flerspråklig kultur. Sentrale spørsmål er: Bidro tidsskriftene til en diskusjon og meningsbryting av større bredde enn tidligere antatt, i et historisk samspill med eneveldets sensur og begrensede trykkefrihet? Tidsskriftene bærer preg av å

forbinde det lokale og det internasjonale: Hvordan virket denne desentraliserte kommunikasjonen til å etablere en offentlighet for å beskrive, kommentere, påvirke og forhandle om det som skjedde i samtiden, innenfor de rammene eneveldet ga?

Bakgrunn

Den trykte offentligheten i Danmark–Norge på 1700-tallet var et uoversiktlig landskap av politiske og teoretiske debatter, utskjelling, litteraturanmeldelser, teateranmeldelser, annonsering, gode råd, leilighetsdiktning, leserbrev osv., skrevet av et variert forfatterkorps som ikke ser ut til å ha gått i takt, men tvert i mot utvekslet erfaringer, kunnskaper og kulturelle smaksdommer fra ulike ståsteder. Det er tidsskriftene eller de periodiske skrifterne som med sine genreblandinger viser frem dette mangfoldet. Her blandet man høyt og lavt, gjenopptrykt, omarbeidet og oversatt i en kakofoni av intertekstuell internasjonalisme. Denne utvekslingen av kulturelle uttrykk innenfor skiftende og fleksible normer og rammer ønsker vi å studere.

Resultatet var antagelig en mer mangslungen og pluralistisk offentlighet enn den man har postulert gjennom teorier om én borgerlig offentlighet, etter Jürgen Habermas' modell. Den var også mer tokjønnnet enn hva Habermas' teori har fremholdt. Kvinner publiserte tidsskrifter og deltok i den skrevne offentlighet som debattanter i større grad enn det er skapt inntrykk av. Denne 1700-tallets pluralisme er underkommunisert i ettertidens fortellinger. Delvis har mediehistorien mislikt fraværet av en tydelig journalistrolle med klare politiske meninger, dels har man valgt ut en bestemt klasses synspunkter og former som representative, det dannede borgerskapets, mens litteraturvitenskapen ikke har funnet den litterære kvaliteten god og dermed interessant nok. I tillegg til dette har den nasjonale historieskrivingen ikke hatt blikk for det internasjonale klimaet skribentene befant seg i og forholdt seg til med stor grad av fortrolighet. Mye av dette strider mot jakten på en homogen opprinnelse til det som skulle danne grunnlaget for den norske statsforfatning. Men det var nettopp i samspillet mellom det lokale og det internasjonale at tidens debatter utspilte seg, der man heller ikke alltid finner klare skillelinjer mellom for ettertiden adskilte kategorier som estetiske praksiser og politikk.

Tidsskriftenes heterogene offentligheter må gis en sentral rolle i forskningen på framveksten av en offentlig kommunikasjon preget av ideer om ytringsfrihet og menneskerettigheter. Pr i dag mangler vi imidlertid kunnskap både om tidsskriftene og det vell av estetiske og retoriske genre de ble utformet i. Hvordan bidro tidsskriftenes genremangfold til å utfordre og utforme sin samtid og ettertid? Tidsskrifter har generelt fått tildelt en sekundær plass både innenfor litteraturvitenskapelige, idéhistoriske og historiske studier. Mer påfallende er det likevel at tidsskriftene ikke har vært bredere behandlet i medie- og pressehistorier. Dette til tross for at for eksempel *Norske mediehistorie* fra 2003 understreker hvor viktig nettopp tidsskriftene var for utviklingen av et offentlig resonnement i Norge.

Disse manglene ønsker dette prosjektet å bote på. Prosjektets grunnpremiss er at 1700-talltidsskriftene som estetiske og retoriske praksiser ikke kan forstås uavhengig av bestemte materielle, kommersielle, rettslige og politiske vilkår. De ulike formene må ses i sammenheng med trykkeri- og postvesen, med bokmarkedet som var i sterk vekst i perioden og i relasjon til leseferdigheter i de ulike delene av befolkningen. 1700-talltidsskriftene i Danmark–Norge kan verken når det gjelder motivasjon, form, innhold og publiseringsstrategi ses uavhengig av sensur- og trykkefriehtsproblematikken. Den gjensidige dynamikken som lå til grunn for framveksten av de trykte offentlighetene, basert på periodiske publikasjonsformer, er avgjørende i denne sammenheng. Dette var offentligheter som paradoksalt nok utviklet seg nettopp under de lovbetingelser som la størst formelt lokk på trykte ytringer: eneveldets forhåndssensur (Christian V.s Danske og Norske Lov, Fredrik IVs «Censur-instruks» av 1701, samt senere bestemmelser, fra 1771 og forordningen av 1799). Sanksjonene kunne være fengsel, forvisning eller død, selv om rettspraksisen varierte og usikkerheten var stor på begge sider. Uansett kan det synes som om forholdet mellom den variable sensurpraksisen og de nye trykkpressene nettopp bidro til mangfoldet av genre og uttrykksformer. Slik kan man tenke seg at maktens uoversiktlige begrensninger influerte direkte på utviklingen av nye genre og offentligheter. Den åpenbare teatraliteten som finnes innenfor ulike genre kan ses i dette

perspektivet. Ofte ble det lekt med den makten som satte begrensninger for tidsskriftenes utfoldelse. Det teatrale og iscenesettelsens vide rammer for meningsbrytning og opposisjon kan altså betraktes som en direkte følge av de vanskelige rammevilkårene, og dermed bidro kanskje kongemakten selv til å danne pluralistiske og mangetydige offentligheter der den søkte å gjøre den oversiktig og entydig. I alle fall skremte den ikke skribenter fra å ta trykkpressen i bruk. Den bergenske skribenten Bernt Børresen beskrev i 1794 den voksende skrivekløen, som han selv også led av, som en «epidemisk feber, som griber alt mer og mer om sig blant Menneskenes Børn». «Folk, som neppe kan Læse sit eget nyebagte Foster», fortsatte han, «lade seg befordre til Trykken og give os saa originale Galskaber i Hænderne, som Jorderige aldrig tilforn har eye» (*DSB* I, 324).

Materiale

1700-tallets tekster var en kulturell revolusjon i seg selv. Det er her signifikant at det lovverket tidens skribenter forholdt seg til var grunnfestet i en allerede forgangen tekstkultur. Christian Vs Danske og Norske Lov fra 1687 var hovedkilden, og dens tekstvirkelighet begrenset seg til «Bøker og Almanakker», tittelen på kapitlet der sensuren var hjemlet. 1700-tallets tekstkultur sprengte disse rammene, ikke minst genremessig. Det gjelder i særdeleshet tidsskriftene, som kan regnes som opplysningens viktigste publikasjonsform. Før 1800 ble det publisert om lag 35 tidsskrifter bare i Norge, og 160 i Danmark, ofte etter forelegg fra utgivelser i England, Nederland, Tyskland eller Frankrike. De kunne utkomme på dansk, fransk eller tysk, og enkelte ble også oversatt. De omfattet såkalte «moralske ugeblader» med blandet innhold (etter modell av *The Spectator* og *The Tatler*), lærde tidsskrifter og fagtidsskrifter (som *Lærde Efsterretninger* (litteraturkritikk) eller *Astraa* (jus) og historisk-politiske (*Hermoder* og *Politik og Historie*). Til dem kan også tilføyes blader rettet mot folkeopplysning eller religiøs oppbyggelse.

Begrepet «1700-talls-tidsskrifter» er likevel til dels en anakronisme. «Tidsskrift» (av ty. *Zeitschrift*) ble først tatt i bruk på slutten av 1700-tallet. Grensene mellom aviser, tidsskrifter, pamfletter, almanakker og bøker var flytende. Det var både lesere og utgivere seg bevisst, og genreforventningene til de ulike mediene ble flittig utforsket og diskutert. Utformingen av og interaksjonen mellom mediene vil derfor gjennomgående måtte innreflekteres i prosjektet. Samtidig ble det på 1700-tallet innført nye juridiske skillelinjer gjennom privilegieordninger, som definerte hvem som hadde rett til å utgi nyheter, annonser eller litteraturkritikk. Genrekrav ble forsøkt bygget inn i lovverket. I 1701 ble det for eksempel forbudt å blande nyhetsformidling med synspunkter. Annonseprivilegier var gjerne tilknyttet adresseaviser, nyheter til hovedstadsaviser og litteraturkritikk til enkeltavisers litteraturbilag, som nærmest ble egne periodika. Loven fra 1687 ble stadig supplert med reskripter og forordninger som kunne holde tritt med den tekstlige og genremessige utviklingen. Noen systematisk gjennomgang av lovgivning, rettspraksis og sensur, samt av tekstenes utfordring og lek med disse grensene mangler likevel per i dag. Dette vil få en sentral plass i prosjektets monografi.

«Tidsskrift»-betegnelsen i dette prosjektet skal avgrense materialet fra periodika som i hovedsak var nyhets- og annonseorganer, samtidig som utforskningen av mediegrensene står sentralt. Det skal betegne periodika som ga rom for diskusjon av spesifikke temaer, kontekstualisering av disse og som gjerne var henvendt til spesifikke målgrupper. 1700-tallstidsskriftene varierte i hyppighet, levetid og antall lesere, samtidig som de varierte i form og innhold. De kunne blande nytt og gammelt, originalt og oversatt/gjenbrukt stoff, det aktuelle og det evige, det lokale og det kosmopolitiske, det teatrale og prosaiske, det oppviglerske og underdanige, det moralistiske og liddelige. Alt innenfor en gjennomgående eksperimentering med form som gjør det vanskelig å bruke våre distinksjoner mellom underholdning og informasjon, litteratur og politikk. I tillegg til å være formmessige karakteristika ved denne offentligheten, viser genreblandingens frem 1700-tallets annerledeshet som historisk epoke. Denne annerledesheten kan gi viktig perspektiv til vår egen tids offentlighetsstrukturer og estetiske praksiser i grenseland mellom ulike medier, tekst/kontekst og litteratur/sakprosa. Den viser blant annet at teatralitet og iscenesettelse ikke er noe nytt i vår mediekultur.

Prosjektets materiale vil omfatte tidsskrifter utgitt i Danmark–Norge fra 1720, da de første trykte tidsskrifter kom ut i København, til fellesstatens oppløsning og trykkefrihetens innføring i Norge i 1814. Det gir liten mening å avgrense materialet nasjonalt (enten «norsk», «dansk» eller «dansk-norsk»). Avgrensningen er snarere lokal og geografisk: prosjektet vil fokusere på de tidsskriftene som ble utgitt i Danmark–Norge, uansett språk eller utgivers «nasjonalitet». Samtidig vil perspektivet være utvidet internasjonalt (komparativt).

Forskningsstatus

I første bind av *Norsk presses historie* (under utgivelse) understrekes bredden i og de glidende overgangene mellom mediene på 1700-tallet. En rekke tidsskrifter publisert i Norge på 1700-tallet presenteres kort her, i likhet med pamfletter, nyhetsbrev og andre medier. Fokus for dette verket er likevel *avisenes* og *nyhetsjournalistikkens* historie. De eldre, danske litteratur- og offentlighetshistoriene (f.eks. Petersen 1870 og Holm 1888), i tillegg til Stolpes danske pressehistorie (1882) og Jørgensens *Tidsskriftspresen i Danmark indtil 1848* (1961) har lenge inneholdt de viktigste studiene av tidsskriftene i Danmark–Norge på 1700-tallet. L. Worsøe-Schmidts avhandling fra 1999, *1700-tallets danske forfattere og deres offentlighet – forbundet med en komplementær kulturteori*, analyserer tidsskriftene utgitt i Danmark og deres rolle i etableringen av en litterær offentlighet. Hun ser den utviklingen som å gå hånd i hånd med utviklingen av en politisk offentlighet, snarere enn å være et forstadium til sistnevnte. Boka om *Opplysningens tidsskrifter. Norske og danske periodiske publikasjoner på 1700-tallet* (2008), som bygger på et seminar arrangert av Eivind Tjønneland ved Universitetet i Bergen høsten 2006, må imidlertid regnes som et viktig skritt videre i forsøket på å kaste lys over tidsskriftenes komplekse historie. Prosjektet kommer til å videreutvikle studier av enkelttidsskrifter som finnes her, hvor flere av prosjektets deltakere har bidratt.

Selv om det også finnes viktig internasjonal forskning på enkelte 1700-tallstidsskrifter og på bestemte lokale tradisjoner og genretrekk, så er en samlet og tverrfaglig studie som dette prosjektet tar sikte på originalt, både i internasjonal og nasjonal sammenheng. Prosjektet vil nemlig se genre i seg selv som et historisk uttrykk. Sensor- og ytringsfrihetstematikken på 1700-tallet har riktignok vært behandlet, men den har ikke vært studert spesielt i forbindelse med en ny og eksperimentell 1700-tallsform som tidsskriftet. Prosjektet ønsker å se samlet på de ulike betingelser for den nye offentligheten. Vi vil derfor se på forholdet mellom politikk, rett, teknologi, markeds mekanismer og estetisk praksis. Dette er et mangelfullt utforsket felt, hvor vi mener prosjektet kan bringe nye innsikter av både empirisk og teoretisk art. Prosjektgruppas faglige sammensetning har her et stort potensial. Deltakerne kommer fra litteraturvitenskap, idéhistorie, historie og rettshistorie.

Teori og metode

Den tverrfaglige prosjektgruppa har en felles interesse for analytiske redskaper fra teori som kombinerer tekstfortolkning, historie og performativitet: nyretorikk, pragmatisk genre teori og diskursanalyse, så vel som resepsjons-/lesningsteori og bokhistorie. Disse metodiske valgene gir gode betingelser for den tverrfaglige tilnærmingen, fordi spesielt nyretorikken og pragmatikken ser tekster som handlinger, noe som blant annet åpner opp for å analysere samspillet mellom estetikk og politikk i perioden. Slik vil studier av genre kunne si noe om tidens maktforhold, for eksempel. Det er her viktig å poengtere at den nyretoriske tilnærmingen innebærer at man ser genre som dynamiske størrelser, og ikke som statiske kategorier. Innenfor et slikt teoretisk rammeverk blir genrene i seg selv historiske kilder. De blir kilder som krever en bred faglig tilnærming for å gjøre seg tilgjengelige som studieobjekter uten at deres egenart blir usynliggjort, for de samsvarer ikke med senere genrekrav. Tekst og kontekst er dermed integrert i selve den metodiske tilnærmingen. Et slikt perspektiv gjenfinnes for eksempel nylig i bokutgivelsen fra prosjektet *Tekst/Historie* (Asdal et al. 2008). Tilnærmingene og analysene vil derfor trekke på de ulike disiplinene historie, idéhistorie, litteraturvitenskap og rettsvitenskap/rettshistorie. Språkkompetanse er også nødvendig, for å

analysere de ikke-danskspråklige tidsskriftene som ble publisert i kongeriket i perioden og for å kunne ivareta det europeiske, komparative perspektivet.

Prosjektet vil stå i kritisk dialog med eksisterende teorier om offentlighet, offentlig resonnement/mening og det opinionsstyrte eneveldet. Både Habermas' offentlighetsteori samt Jens Arup Seips teori om det opinionsstyrte enevelde kan sies å overse viktige sider av 1700-tallets tekstkultur ved en konsensuell og homogeniserende tilnærming. Her vil Richard Sennetts oppfatning av det teatrale og uryddige 1700-tallet være en alternativt veiviser. Dette prosjektet har uansett et startpunkt der de ulike offentligheter som starter «nedenfra» og «utenfor» i det sosiale og geografiske hierarkiet er viktig. Vår antagelse er at prosjektets resultater vil kunne ut i en revisjon av eksisterende begreper og teorier om både offentlighet, offentlig mening og det opinionsstyrte eneveldet på 1700-tallet. Vi vil la de lokale representanter for folk med skrivekløe, slik Bernt Børresen presenterte det, få spille med i definisjonen av 1700-tallets offentlighet. Prosjektet skal bidra til å bygge opp kunnskap og kompetanse samt allmenn interesse både for tidsskriftene og tidsskriftkulturen på 1700-tallet og for forholdet mellom sensur, estetiske praksiser, offentlighet og forholdet mellom den praktiserte trykkefriheten og det politiske rammeverket.

Perspektiver og strategisk forankring

Nylig ble historiefaget i Norge evaluert under ett, og man påpekte en metodologisk nasjonalisme innenfor faget. En styrke ved denne søknaden er at den nettopp unndrar seg en slik metodologi, som vi forstår som en ureflektert bruk av nasjonen som a-priori gitt metodisk størrelse. I samme evalueringsrapport ble det lagt vekt på at lokale undersøkelser sjelden ble løftet opp til et komparativt perspektiv. Også denne etterlysningen blir besvart ved vårt prosjekts fokus på det lokale og internasjonale, som utgjør en viktig side ved den dansk-norske tidens særpreg, og ikke som en forløper til det som skulle komme etterpå. Slik kan vi åpne opp for andre og mer inkluderende fortellinger om fortiden enn den man finner i den metodologiske nasjonalismens enhetsberetning. Samtidig er dette ikke et rent historisk prosjekt, men tverrfaglig humanistisk. Som sådan vil vi også spille opp til strategiske målsetninger ved Universitetet i Oslo sentralt – nemlig fokus på tverrfaglighet, gjerne på tvers av fakulteter. I den forbindelse er det nylig igangsatt et større prosjekt ved UiO, *Demokrati som idé og praksis*. Her har man ønsket et møte mellom humaniora og samfunnsvitenskap, men den samfunnsvitenskapelige delen så langt synes å stå sterkest. Vårt prosjekt ønsker å vise 1700-talls offentlighetens viktighet også for statsvitenskapen, og her spiller Hilde Sandviks tilknytning til vårt prosjekt en viktig rolle. Hun er med i styringsgruppa for det tverrfakultære demokratiprojektet.

Overordnet mener vi at 1700-talls offentligheten rommer muligheter for nye analysemåter i møtet med et stadig aktuelt tema som yringsfrihet. Vår nye medieoffentlighet, med en spesifikk og tidsmessig journalistikk som fanebærer, er det nærliggende å tenke på. Det finnes andre måter å se, og kanskje å åpne opp yringsfrihetsbegrepet på, slik at dagens debatter kan bli tilført nye og fruktbare synspunkter. Dette vil igjen ha politiske konsekvenser – nettopp fordi yringsfriheten står som demokratiets fanebærer, samtidig som vi vil undersøke hvordan den også kunne leve på sitt vis under en eneveldig styreform. Hva som kan komme ut av dette paradokset, tror vi det vil være stor lydhørhet overfor i tiden frem mot markeringen av 200-årsdagen for 1814-grunnloven.

Utvalgt litteratur

- Asdal, Kristin et al. (red.) 2008. *Tekst og historie: å lese tekster historisk*, Universitetsforlaget, Oslo
- Bastiansen, Henrik G. og Hans Fredrik Dahl (red). 2003. *Norsk mediehistorie*, Aschehoug, Oslo
- Berge, Kjell Lars: *Å beskrive og å forandre verden*, Kults skriftserie, Oslo, 1998
- «Den offentlige meningens genre» i Johnsen, E.B.; Eriksen, T.B. (red.): *Norsk litteraturhistorie. Sakprosa fra 1750 til 1995*. Bind 1 1750–1920. Oslo 1998.

- «Noen tekstvitenskapelige betraktninger omkring studiet av tekster, kulturer og ideologier i dansk-norsk 1700-tall» i *Arr idéhistorisk tidskrift* nr. 4/1999.
- Blanning, T. C. V. 2002. *The Culture of Power and the Power of Culture in Old Regime Europe*. Oxford.
- Burius, Anders. 1984. *Ömbet om friheten. Studier i frihetstidens censurpolitik*. Inst. för idé och lärdoms historia, Uppsala universitet. *Skrifter*, nr. 5
- Cambron, Micheline og Hans-Jürgen Lüsebrink (red.) *Presse et littérature: la circulation des discours dans l'espace public, Études françaises*, vol. 36, nr. 3
- Caloun, C. R. (red.) 1992. *Habermas and the Public Sphere*. Cambridge.
- Censorship : a world encyclopedia* 2001. 4 b. Derek Jones (red.). Fitzroy Dearborn, London
- Chartier, R. 1990. *Les origines culturelles de la révolution française*. Paris.
- Chartier, R. 1996. *Culture écrite et la société. L'ordre des livres (XIVe–XVIIIe siècle)*. Albin Michel, Paris
- Copeland, David A. 2006. *The Idea of a Free Press, The Enlightenment and its Unruly Legacy*. Northwestern University Press, Evanston, ILL
- Danske litteraturhistorie* 1983–1984, bd. 3–5. Gyldendal, København
- Eagleton, T. 1984. *The Function of Criticism. From the Spectator to Post-structuralism*. Verso, London; New York
- Eide, Martin. 2001. «Journalistisk makt. Et oppslag», i Eide, M. (red.). *Til dagsorden! Journalistikk, makt og demokrati*, makt- og demokratiutredningen, Gyldendal akademisk, Oslo
- Faulstich, Werner 2002. *Die bürgerliche Mediengesellschaft (1700–1830)*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen
- Fiskaa, Haakon 1985. *Den norske presse før 1850*, Institutt for journalistikk, Fredrikstad
- Gilot, Michel og Jean Sgard. 1991. *Dictionnaire des journaux*, Voltaire Foundation, Paris, Oxford, vol II.
- Giverholt, Helge. 1984. *Norske dagspresse i emning 1807–1815*, Norsk Pressemuseums skrifter nr. 2, Fredrikstad
- Goodman, D. 1992. «Public Sphere and Private Life: Toward a Synthesis of Current Historiographical Approaches to the Old Regime.» *History and Theory* 31(1): 1–20.
- Habermas, J. 1989. *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*. Cambridge.
- Harris, M. o. R. M. r. (red.). 1992. *Censorship and the Book Control in England and France 1600–1910*. Winchester.
- Haslund, Fredrik Juel. 1993. «Ytringsfriheten i Danmark–Norge 1500–1814. En oversikt». *Literature as Resistance and Counter-Culture*, red. Andrés Masát. Budapest, s. 11–26
- Haugland, Karen M. 1988. *Periodiske publikasjoner og politisk debatt : norske allmennkulturelle tidskrifter 1760–1850*. Hovedoppgave i idéhistorie, Universitetet i Oslo
- Holm, Edvard: *Den offentlige mening og Statsmagten i den dansk-norske stat i Slutningen av det 18de Aarhundrede (1784–1799)*, København, 1888
- Horstbøll, Henrik 1987. «Enevælde, opinion og opposition – En diskussion af historisk kritikk og politisk krise i Danmark i slutningen af 1700-tallet», *Historie* 17, pp. 35-53
- Horstbøll, Henrik 1999. *Menig mands medie. Det folkelige bogtryk i Danmark 1500–1840. En kulturhistorisk studie*, Museum Tusulanums forlag, København
- Hyland, Paul & Neil Sammells (red.) 1992. *Writing and Censorship in Britain*. London
- Ilsøe, Harald 1973. «Historisk censur i Danmark indtil Holberg». *Fund og forskning i Det Kongelige Biblioteks samlinger* 20, s. 45–70
- Israel, Jonathan 2001. *Radical Enlightenment: philosophy and the making of modernity 1650–1750*. Oxford University Press, Oxford
- 2006. *Enlightenment Contested: philosophy, modernity, and the emancipation of man, 1670–1752*. Oxford University Press, Oxford
- Jensen, Klaus Bruhn (red.) 1996. *Dansk mediehistorie*. bind 1. Samleren, København
- Jørgensen, Harald 1944. *Trykkefribedspørgsmaalet i Danmark 1799–1848, - Et bidrag til en karakteristik af den danske enevælde i Frederik VI's og Christian VIII's tid*, Ejnar Munksgaard, København
- 1961. *Tidskriftspressen i Danmark indtil 1848*
- 1970. *Da censuren blev opgivet*. Berlingske Forlag, København

- Kirchoff-Larsen, Chr. 1942. *Den danske presses historie*, bd. 1 og 2, Ejnar Munksgaards Forlag, København
- Kjærgaard, Thorkild, «The Rise of Press and Public Opinion in Eighteenth-century Denmark-Norway» i *Scandinavian Journal of History*, vol. 14
- Krefting, Ellen 2008. «Feminine forkledninger. *La Spectatrice danoise* i 1700-tallets tidsskrifthistorie» i E. Tjønneland (red.), *Opplysningens tidsskrifter*, Fagbokforlaget, Bergen
- Labrousse, C. o. P. R. 1985. *L'instrument périodique*. Presses Universitaires de Lyon, Lyon.
- Laursen, John Christian 2005, «Censorship in the Nordic Countries, ca. 1750-1890: Transformations in Law, Theory and Practice» i *Journal of Modern European History*, nr. 1
- Martens, Wolfgang 1971. *Die Botschaft der Tugend. Die Aufklärung im Spiegel der deutschen Moralischen Wochenschriften*. J.B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung, Stuttgart
- Matzen, Henning 1879. *Kjøbenhavns Universitets Retshistorie 1479–1879*. Bd 1. Gyldendal, København
- Michalsen, Dag 2006. «The Making of a Public Legal Sphere. The Legal Journals of Norway in the 19th Century» i: *Juristischen Zeitschriften in Europa* (Frankfurt am Main) s. 29-54.
- Miller, Carolyn R. 1984. «Genre as social action». *Quarterly Journal of Speech*. Vol. 70. s. 151–67
- Munck, Thomas 1998. «Absolute Monarchy in Later Eighteenth-Century Denmark: Centralized Reform, Public Expectations, and the Copenhagen Press», *The Historical Journal*, Vol. 41, No. 1, pp. 201–224
- Nøding, Aina 2008. «Lysthusets diskurs. Forhandlinger i og om en gryende dansk-norsk litterær offentlighet.» *Edda* 2008 (4), s. 343–354
- Patterson, Annabel M. 1984. *Censorship and Interpretation*. University of Wisconsin Press, Madison, WI
- Petersen, N. M. 1870. *Bidrag til den danske literaturs historie*, bind V, København
- Raaum, Odd. 2001. «Pressefrihetens røtter og første nyttevekster», Bastiansen, H., Meland, Ø. red.: *Fra Eidsvoll til Marienlyst, Studier i norske mediers historie fra Grunnloven til TV-alderen*, Høyskoleforlaget, Kristiansund
- Rem, Tore (red.) 2003. *Bokhistorie*. Gyldendal, Oslo
- Ringvej, Mona. 2008. «Den snaksomme Bergenser 1794–96», i Tjønneland, E. *Opplysningens tidsskrifter*, Fagbokforlaget, Bergen
- Rohmann, J.L. 1841. *Udsigt over Trykkefrihedens historie i Danmark, fra Bogtrykkerkonstens Opfindelse indtil Kong Frederik den Fjerdes Død 1730*. Odense
- Sahlin, Gunnar 1989. *Författarrollens förändring och det litterära systemet 1770–1795*. Avh., Stockholm
- Schuncke, Marie-Christine (red.) 2005. *Media and political culture in the eighteenth century*, Kungl. vitterhets historie och antikvitets akademien, Stockholm
- Seip, Jens Arup. 1958. «Teorien om det opinionsstyrte eneveldet», *Historisk tidsskrift* no 38, ss. 397–463. Oslo
- Stolpe, P.M. 1882. *Dagspressen i Danmark*, bind 4. København
- Tjønneland, Eivind (red). 2008. *Opplysningens tidsskrifter. Norske og danske periodiske publikasjoner på 1700-tallet*. Fagbokforlaget, Bergen
- Tortarolo, Edoardo, «Censorship. Introduction» i *Journal of Modern European History*, nr. 1 2005
- Tveterås, Harald L. 1984. *Norske tidsskrifter. Bibliografi over periodiske skrifter i Norge inntil 1920*, Universitetsbiblioteket, Oslo
- Vege sack, Thomas von 1995. *Smak för fribet. Opinionsbildningen i Sverige 1755–1830*. Natur och Kultur, Stockholm
- Woodmansee, Martha og Peter Jaszi (red.) 1994. *The Construction of Authorship: Textual appropriation in law and literature*. Duke University Press, Durham, N.C.
- Woodmansee, Martha 1994. *The Author, art and the market: rereading the history of aesthetics*. Columbia University Press, New York
- Worsøe-Schmidt, L. 1999. *1700-tallets danske forfattere og deres offentlighed – forbundet med en komplementær kulturteori*. Ph.d-avhandling, København
- Aarseth, Asbjørn 1987. «Fra litteraturhistoriens limbo. Søkelys på norske almenkulturelle og litterære periodika 1760–1800». *Eigenproduksjon*, 30